

**ERİKUA'DA STRATEJİK BİR URARTU MERKEZİ:
KASIMINTIĞI KALESİ**
Kasımıntığı Castle, a Strategic Urartian Center in Erikua

Oktay ÖZGÜL

Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
oktayozgul@hotmail.com

İbrahim ÜNGÖR

Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ibrahimungor@gmail.com
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Doğu Anadolu'nun stratejik noktalarından olan Iğdır ili, Türkiye'nin en doğusundaki ildir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosu içinde yer alan bölge, Aras Nehri ve bu nehir boyunca Ermenistan sınırı tarafından ikiye ayrılmıştır. Iğdır ve çevresi, verimli toprağı, önemli transit yolların üzerinde bulunması, alçak bir rakım ve uygun iklim özellikleri ile eskiçağdan günümüze kadar yerleşim gören bir bölge olmuştur. Iğdır ve çevresindeki eskiçağ yerleşmeleri; höyükler, kaleler ve kaya mezarları şeklinde görülmektedir. Ovalık arazideki önemli höyükler(Melekli-Kültepe vb) daha çok merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlarda tarımsal üretim için kullanılmışken, yüksek dağ eteklerine yapılan kaleler, daha çok askeri ve savunma amaçlı yapılmışlardır. Yüksek yerlere inşa edilen kaleler, dönemin mimarisini yansıtmakla beraber, muhtemelen kendilerinden sonra bu bölgeye gelen Uriatri- Nairi beylikleri ve diğer konar-göçer insan toplulukları tarafından da kullanılmışlardır. Nitekim bu bilgilerimiz, keramik verileri ile de desteklenmektedir. Kalelerin ebatları o yerin stratejik durumuna ve konumuna göre değişmektedir Bu kalelerden idari ve askeri merkez olarak kullanılanları da olmuştur. Bunlar genelde 60x70 m çapında büyük kalelerdir. 5 kademeli sur yapısı ile çağının önemli kalelerinden olan Kasımıntığı Kalesi (Luhiiuni), Erikua için idari bir merkez olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Iğdır, Aras, Urartular, Kasımıntığı
Abstract

Iğdır which is one of the strategic points of Eastern Anatolia is the easternmost city of Turkey. The region that is in Erzurum-Kars Plato of Eastern Anatolia region has been divided into two by Araks River and Armenian border through the river. For Iğdır and environment having fertile soil, being on transit roads, having low altitude and favorable

climate conditions, they have been settled from prehistoric period to present days. The ancient settlements in Igdir and its environment are seen as mounds, castles and rock tombs. While important mounds (Melekli-Kultepe etc.) in bottom land were used for agricultural production in the period of powerful central authority, castles were constructed on hillside of high mountains with the aim of defense and military needs. The castles built on high areas reflect the architectural features of that period and probably used by Uriatri-Nairi seigniors and unsettled communities. Thus, the information we have is supported by stoneware data. Sizes of castles change in accordance with the strategic situation and location of this area. Some of these castles have also been used as administrative and military base. These are generally big castles which are 60x70 m in diameter. Kasımıntığı Castle (Luhiiuni) that is one of the important castles with five layers bulwark patterns has the feature of being an administrative center for Erikua.

Keywords: Eastern Anatolia, Igdir, Araks, Urartians, Kasımıntığı

İĞDIR'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Iğdır ili, Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars Bölümünde yer almaktadır. Kuzey ve kuzeydoğusunda Ermenistan Cumhuriyeti, doğusunda Azerbaycan'ın Nahcivan Özerk Yönetimi ve İran devletleriyle komşu olan ilin toprakları; güneyden Ağrı, batı ve kuzeybatıdan ise Kars illeri ile çevrelenmiştir. Ülkemizde üç farklı devlet ile ortak sınıra sahip tek il olan Iğdır yaklaşık 3664 km² yüzölçümüne sahiptir (Resim 1).

Iğdır ili arazisi, Doğu Anadolu'da, Aras ırmağının içinden aktığı ve bir birine bağladığı çöküntü (depresyon) sahalarının ülkemiz sınırları içerisinde yer alanlarından en doğuda bulunanı üzerinde yer almaktadır. “Sürmeli Çukuru”¹ olarak da bilinen bu çöküntü sahası Aras ırmağı tarafından hemen hemen iki eşit parçaya bölünmektedir. Ülkemiz sınırları içerisinde kalan bölümü “Sürmeli Çukurluğu”, Ermenistan sınırları içerisinde kalan bölümü ise “Sahat Çukurluğu” olarak bilinmektedir² (Resim 2).

Bölgenin sosyo-ekonomik yapılanmasında akarsular önemli bir rol oynar. Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli akarsularından olan ve Iğdır il topraklarını sulayarak ülkemizi bu ilin sınırları içerisinde terk eden Aras Irmağı; hakkında Herodotos şu ifadeleri kullanmaktadır; “*Araks*

¹ Din ve yönetim merkezi olma özelliğini devam ettirdiği anlaşılan Armavir'de, Hristiyanlığın kabulünden (305 yıllarında) çok sonraları “*Meryem Ana*” adına yapılan bir meşhur kiliseden dolayı şehre Ermenice “*Surb-Mari/Surp-Maryam*” (*Bizanslılarca: Hagia-Marria*) adı verildiği ve *Sür/Melü/Sür Meli* adını da bundan türediği tarihi belgelerden anlaşıyor. KIRZIOĞLU, M. F. 1952: **Dede-Korkut Oğuznameleri (I. Kitap)**, s. 108, İstanbul.

² GÜNER, İ., 1992: “Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler” **TAD** 30, Ankara, s. 1 vd.

Matien’lerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Araks’ın yalnız bir ağız bir engele çarpmadan Hazar Denizi’ne dökülür.”³

Bir başka antik yazar Ksenophon ise (M.Ö. 401–400) “Anabasis Onbinlerin Dönüşü” adlı eserinde: *Aras Irmağı’nın kollarından Pasin Çayı’ndan geçtiklerini belirterek bölge halkları ile ilgili bilgiler vermektedir*⁴.

Kamusu’l-Alâm’da ise Aras Nehri’ne yapılan köprülerin dayanamayacağı şöyle ifade edilir; *“Aras’ın cerayan-ı menba’asından taa (Orad Abad) şelalesine kadar gayet sert ve hızlı olup mevki’i muhtelifesinde defa’atle yapılan köprülerden yalnız iki üçü dayanabilmiştir. 17 km.lik mesafede 425 m. aşağı düşer ve düşerken uzaktan işitilir bir gürültü hâsıl eder.”*⁵

Aras Irmağı, Arpaçay birleşimi ile Türkiye-Ermenistan sınırını oluşturur. Ermenistan ülkesi sınırlarında bulunan Alagöz Dağı (4090 m.) ve çevresindeki dağlık kütlelerden kaynaklanan Zengi, Vedi, Gerni gibi çayları bünyesine katan Aras ırmağı Türkiye’nin en doğu uç noktasını oluşturan, Dil ovasının doğusunda Türkiye-İran-Azerbaycan sınırının kesişme noktasında ise ülkemizi terk eder. Daha sonra İran-Azerbaycan sınırını oluşturan ırmağa İran’dan Zengimar ve daha doğuda Erdebil çayları katılır. Azerbaycan sınırları içerisinde, Kür ırmağı ile birleşip Hazar Denizine dökülür⁶.

Eski çağlardan bu yana birçok millet Aras vadisinde yaşamıştır Bu ırmak boyları arkeolojik bakımdan dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Aras boylarında yaşayan Saka boyları⁷ ve oymaklarının kurduğu Küçük

³ HERODOTOS, 1983: **Herodot Tarihi**, I/201,202, 205,209, 211,216, III/36, IV/11, 40

⁴ KSENOPHON, 1984: **Anabasis**, s. 132.

⁵ SAMİ, Ş. 1889: **Kamusü’l-Alâm**, İstanbul, s. 72 vd.

⁶ TUNCEL, M. 1991: “Aras”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Sa: 3, Ankara, s. 333; ÖZGÜL, O. 2011: **Eskiçağ’da (Yukarı) Aras Vadisi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 91-106; CEYLAN, A. 2015: **Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)**, Erzurum, s. 60 vd.; KARAGEÇİ, M. 2014: Arpaçay Havzası’nda Tunç Çağı Yerleşmeleri, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Kars, s. 77-95.

⁷ TARHAN, M. T. 1984: “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, **AST**, Sa: I, Ankara, s. 113; TARHAN, 2002: “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, **Türkler**, Sa: I, Ankara, s. 601-602; DURMUŞ İ 1993: **İskitler(Sakalar)** Türk

Arsaklı Devleti (veya Arşakini) zamanında Oğuz Hanları, Aras boyunda olan ve eskiden kalma bir şehir olan Armavir'i⁸ kışlak, Arpaçay'ın Aras Irmağı ile birleştiği mevkideki Ağca Kaleyi yaylak merkezi olarak kullanmışlardır.

Iğdır'ın Eskiçağ tarihiyle ilgili ilk arkeolojik çalışmalar İ. K. Kökten tarafından 1943 yılında yapılmıştır. Kökten, bölgeyle ilgili olarak Iğdır-Gökçeli Köyü'nde tespit ettiği mikrolit aletleri Mezolitik veya Neolitik Çağ'a tarihlendirirken, Iğdır'ın en eski yerleşim yerinin Gökçeli olduğunu ifade etmiştir⁹. Yerleşim tarihi Mezolitik ve Neolitik Çağ'a kadar uzanan Iğdır bölgesindeki diğer tarihi ve arkeolojik bulgular ise Kalkolitik, Tunç, Demir ve Orta Çağ özelliği göstermektedir. Tarih boyunca kesintisiz bir yerleşmeye sahne olan Iğdır'daki arkeolojik veriler, bölgenin uygun toprak yapısı ve iklim özelliklerine sahip olduğundan dolayı İlk Tunç Çağı'ndan itibaren sürekli konar-topluluklara ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bununla birlikte Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren Mezopotamya-Transkafkasya ve Iğdır bölgesinde daha doğrusu Doğu Anadolu'nun birçok yerinde bir ticari ilişkiden söz etmek mümkündür. Kuzey Mezopotamya kökenli seramiklerin bölgedeki varlığı bu durumu ortaya koyar¹⁰.

Iğdır'ın Urartu ve Beylikler öncesi dönemine ait 1944 yılında Melekli Höyük'te B. A. Kuftin tarafından yapılan kazılar, Iğdır'ın Urartu dönemine

Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 141 Ankara s 2 vdd; KIRZIOĞLU 1953: **Kars Tarihi**, İstanbul, s. 145.

⁸ Oğuz Hanlarının kışlak merkezlerinden olan Armavir şehri, Aras ırmağı kenarında ve "Arşaruni (Kağızman- Digor) bölgesine yakın bir tepe üzerinde" kurulmuş olup, Aras boylarının en eski merkezlerinden biridir. Saka (İskit) Türklerinden "Kolten (Culfa) Destanları" yoluyla Ermenice kaynaklara geçen bir efsaneye göre, Nuh Nebi'nin oğlu Yasef'in torunu Torkom (Türkman'lara adını veren Ulu-ata) oğlu Hayk'tır. Bunun üç oğlundan biri olan Armenyak/Armeneg, Van gölü çevresiyle Yukarı Murat boylarını diğer kardeşlerine bırakarak kuzeydoğu Anadolu'ya yüksek dağlarla çevrili ovaya gelip yerleşiyor. Armenyak'ın oğlu Aramys/Armyas da buradaki ırmak kıyısında bir tepe üzerinde şenlendirdiği yere kendi adıyla "Armavir" ve bunu torunu Arsad da ırmağa kendi adıyla "Eraskh" (Aras) adını veriyor. Daha sonra ilk Arsaklı hükümdarı Val-Arsak (M.Ö.149-127), Armenya'yı fethedip buralara çeki düzen verdikten sonra, Armavir'i devletin din ve yönetim merkezi yapmıştır. KIRZIOĞLU, 1952:107-108.

⁹ KÖKTEN, 1943: "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten**, Sa: VII, Ankara, s. 603 vd.

¹⁰ ÖZFIRAT A-C. MARRO, 2004: "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", **AST**, Sa: XXI, Ankara, s. 17.

ışık tutacak önemli veriler ortaya çıkarmıştır¹¹. Melekli 'de yapılan kazı çalışmalarından elde edilen bulgular günümüzde Tiflis Müzesi'nde bulunmaktadır¹².

Kalkolitik Çağ'dan başlayıp İlk Tunç Çağı boyunca devam eden ve keramiği ile ön plana çıkan "Karaz Kültürü" nün bölgeye egemen olduğu görülmektedir. Genelde el yapımı, mika-kum katkılı, fırınlamaya bağlı olarak siyah veya kırmızı-siyah alazlı, çok iyi perdahlı, kabartma ve kazı tekniğiyle yapılmış geometrik desenli olan bu keramik türü, Transkafkasya'dan Filistin'e, Malatya-Elazığ bölgesinden Kuzeybatı-İran'a kadar yayılım göstermiştir. "Karaz Kültürü" ismiyle bilinen ve MÖ 3250-1750 yıllarına tarihlendirilen bu kültürün ismi ve kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır¹³. Bu kültürün ana merkezlerinin yayılma yoğunluğu dikkate alındığında "Karaz Kültürü" ifadesini kullanmak sanırım daha doğru olacaktır¹⁴. Karaz kültürü diye adlandırdığımız bu kültürün mimari anlayışı,

¹¹ KUFTIN, B. A. 1944: "Urartskij "Kolumbarij" u podosvy Ararrata i Kuro-Araksski eneolit /An Urartian "Columbarium" on the slopes of Ararat and the Copper Age of the Kura Araxes basin, Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii, s.13.

¹² KUFTIN 1944: s. 13 vd; BARNETT, R. D. 1963: "The Urartian Cemetery At Igdyr", **Anatolian Studies**, Sa: XIII, Ankara, s. 153 vd.; KLEISS, W.-HAUPTMANN, H. 1976: **Topographische karte von Urartu**, Berlin, s. 13; BİNGÖL, A. 2003: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 159; KOZBE, G.-A. CEYLAN vd., 2008: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a-b (TAY) Demir Çağları**, İstanbul, Melekli.

¹³ Karaz Kültürü'nün isimlendirilmesi ve terminolojisi konusunda farklılıklar vardır. Rus bilim adamı Dzhaparide ve Chubinishvili bu kültürü «Kura-Aras Kültürü», Piotrovskiy ve Krupnov «Transkafkasya'nın Enneolitik Kültürü», Dyson, Urmiye Gölü'nün doğusundaki Yanıktepe'den dolayı «Yanık Kültürü», İsrail bilim adamları «Khirbet Kerak veya Bet Yerah Kültürü», Hood, «Kura-Aras Kültürü», Childe «Trialeti Kültürü» bunun yanı sıra «Trans Kafkasya Bakır Çağı», «Doğu Anadolu'nun Bakır Çağı» veya «Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı» ve «Eski Trans Kafkasya Kültürü» deyimlerini kullanmışlardır. Biz de bu konu hakkında değerli çalışmalarından dolayı M. Pehlivan'ın deymiyle bu kültüre Karaz Kültürü ifadesini kullanmayı uygun bulduk.

¹⁴ KOŞAY, H. Z. 1948: "Karaz Sondajı", **Türk Tarih Kongresi**, Sa: III/I, s. 167 vd.; KOŞAY, H. Z.-H. VARY, 1964: **Pulur Kazısı**, Ankara, s. 25 vd.; ARSEBÜK, G. 1974: **Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 81 vd.; ERZEN, A. 1979: **Eastern Anatolia and Urartians**, İstanbul, s. 14-15; PEHLİVAN, M. 1984: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar**

taş temelli veya temelsiz kerpiçten yapılmış duvarlara sahip mimari örgüler oluşturur. Yuvarlak ve dikdörtgen planlı yapılara sahip bu evlerin içinde ocaklar, kerpiç sekiler ve ahşap sütunlar önemli yer tutar¹⁵. Bu kültürün Iğdır'daki önemli merkezlerinden biri Melekli Höyük 'tür¹⁶. Bununla birlikte Iğdır Ovası'nın güney ucu kalkolitik bakımdan zengin bir bölgedir. Hazinetepe ve Gıcık yerleşmesi bu bölgelerden sayılabilir.

Bölgede İlk Tunç Çağı'nda daha önce tespitleri Kökten tarafından yapılan ve bizim de araştırma ve incelemelerde bulunduğumuz Melekli ve Gökçeli Höyük, çok önemlidir. Yerleşme, bölgede kazısı yapılan en önemli Urartu merkezidir. Gerek bu kazı ile gerekse kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan eserler günümüzde Tiflis Müzesi'nde sergilenmektedir. Merkezin üzeri büyük ölçüde volkanik taşlarla örtülü durumdadır. Araştırmalarımız sonucunda herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Yaptığımız incelemeler sonucunda bol miktarda İlk Tunç Çağı, Karaz, Erken Demir Çağı, Orta Demir ve Geç Demir Çağı boyalı keramikleri bulunmuştur¹⁷. Yine yerleşmede, çok miktarda obsidyen ve işlenmiş taşlar tespit

Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 34; BİNGÖL, A. 2013: "Hurriler'in Siyasi Organizasyonları", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sa: 6, s. 117 vd.

¹⁵ KELLY-BUCCELLATI, 1974: "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70. Preliminary Report", **Journal of Near Eastern Studies**, Sa. 33, s. 1 vd.; PEHLİVAN, 1990: "Karaz Kültürü ve Hurriler", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa: 1/1, s. 168 vd; BİNGÖL, 2003: s. 119 vd;

¹⁶ KUFTIN, 1944;s.13 vdd.; BARNETT, R. D. 1963: "The Urartian Cemetery At Igdyr", **Anatolian Studies**, Sa: XIII, Ankara, s. 155 vd.; Bu makalenin Türkçe tercümesi 1999 yılında S. Gırginer tarafından yapılmıştır. "Iğdır'da Bir Urartu Mezarlığı" olarak tercümesi yapılan bu mezarlık "*Melekli Höyük*"tür. Ayrıca bu makalede 1914 yılında P .F. Petrov tarafından yapılan sistemli kazılarda çıkan arkeolojik buluntular, Gürcistan Devlet Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu durum da Iğdır arkeolojisi hakkında yapılan çalışmaların tarihini yüz yıllık bir geçmişe dayandırmaktadır. Melekli Höyük -Urartu mezarlığı hakkında detaylı bilgi ve Barnett'in makalesinin Türkçe tercümesi için bkn; GİRGİNER, S. 1999: "Iğdır'da Bir Urartu Mezarlığı", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, Sa: 25, s. 253-306.

¹⁷ Bölgedeki keramik verileri, Nahçıvan'daki kale tipi yerleşmeleri ve Erken Demir Çağı keramik özellikleri bakımından da büyük bir benzerlik göstermektedir. Nahçıvan'daki Erken Demir Çağı keramikleri hakkında geniş bilgi için bkz; BAŞŞELİYEV, V. 2004: **Nahçıvanın Kadim Tayfalarının Manevi Medeniyeti**, Bakı, s. 135 vd; Belli-Sevin 1998; 14-15.

edilmiştir.¹⁸ Keramikler, az sayıdaki devetüyü- kahverengi mal dışında hemen hepsi gri-siyah açkılıdır.

Orta ve Son Tunç Çağı'nda bölgedeki yerleşim biçimi; genelde dağ eteklerindeki verimli volkanik ovalarda kurulan nekropoller ve yüksek tabanlı yerlere inşa edilen kaleler şeklindedir. Ova zemininden yüksek duvarlarla örülen kale yerleşimleri, bu dönemde bölgede hızla artmaya başlamıştır. Kale ve nekropollerin bölgeye has bir karakter taşıyarak Lçaşen-Metsamor, ismiyle anıldığı görülmektedir. Bu kültürün önemli merkezleri arasında Elar¹⁹, Dvina²⁰, Metsamor²¹ sayılabilir. Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı'ndan başlayarak Erken Demir Çağı'nda da yerleşim gören önemli bir merkez Kasımıntığı'dır²². Kale ve nekropol yerleşim özelliklerine uygun bir özellik gösteren Kasımıntığı, bölgedeki Urartu öncesi ve sonrası önemli yerleşim yerlerinden birisidir.

Kasımıntığı Kalesi: Sürmeli Çukuru'nda Urartu öncesi beylikler döneminde hakim olan yerel beylik **Erikua** krallığı idi. Urartu krallığının kuzeye ve Aras Vadisi'ne yayılma politikaları çerçevesinde kral Menua (810-785/780) bu bölgeyi Urartu topraklarına katmıştır. Urartu kralı Menua bu genişleme siyasetine bağlı olarak Erikua kentinin başkenti olan **Luhiuni (Kasımıntığı)** ile bu Iğdır bölgesinin önemli idari merkezi olan **Menuahinili (Karakoyunlu)**'yi alarak Iğdır ve yöresini tamamen Urartu hakimiyetine sokmuştur²³. Erikua Krallığının fethi ve başkent Luhiuni'den elde edilen ganimetlerin listesi hakkında (Körzüt) kalesindeki yazıtlarında şu ifadeler

¹⁸ BİNGÖL 2003: 159; CEYLAN, A. 2004: "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", **AST**, Sa: XXI/2, Ankara, s. 268; KOZBE-CEYLAN Vd. 2008: Melekli; CEYLAN, 2008: **Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır)**, Erzurum, s. 153

¹⁹ KHANZADIAN, E. 1979: **Elar-Darani. Yerevan: Akademii Nauk Armyanskoi SSR**, s. 1 vdd

²⁰ KUSHNAREVA, K.-T. N. CHUBINISHVILI, 1970: **Drevnie Kul'tury Yuzhnogo Kavkaza (V-III tys. do n.e.)**. Leningrad: Nauka, s. 3 vd

²¹ KHANZADYAN, 1995; 2 vdd.

²² BİNGÖL 2003: 163, CEYLAN 2004: 269-270, KOZBE-CEYLAN Vd. 2008: Kasımıntığı; CEYLAN, 2008; 166.

²³ BELLİ, O. 2009: "Ağrı Dağı Bölgesinin Urartu Krallığı İçin Önemi", **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, (Ed. Oktay Belli), s. 44-45; Kasımıntığı Kalesi, 2001 yılı yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz bölgedeki önemli Urartu kalelerinden birisidir. Bölgede tespit ettiğimiz kaleler, daha sonra Iğdır Kaleleri eserimizde yayınlanacaktır.

yer alır²⁴:

“Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Erikuahi Ülkesini ele geçirdi ve Luhiuni Şehrini ele geçirdi.(Onları) Minuanın önünde boyun eğdirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldinin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldinin kudretiyle, İspuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: (Tanrı Haldi) Erikuahi Ülkesine geldi. Tanrı Haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği krali şehir Luhiuni yi İspuini oğlu Minuaya verdi. Luhiuni Şehri ni ele geçirdim. Luhiuni Şehrini haraç (ödemesi koşulu) ile bağışladım. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa (veya) her kim değişik bir şey, yani “Ben Luhiuni Şehrini ele geçirdim” derse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler.”.....

Urartular’ın bölgeyi ele geçirmekle birlikte önemli imar ve iskan faaliyetlerinde bulundukları görülmektedir. Bu iskan ve imar faaliyetlerinden birisi de, bölgede kontrolü sağlamak için daha önce yapılmış olan kaleleri revize etmek ve korunaklı savunma birimlerini kurmak olmuştur. Urartular’ın bu stratejiyi kuzeybatı yayılımında önemli olan Diauehi Krallığı’nı ve Erzincan yöresini ele geçirmek için de uyguladığı bilinmektedir²⁵.

Kale ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar A. Ceylan başkanlığında ve benim de üyesi olduğum ekip tarafından 2002 yılında yapılmıştır²⁶. Kasımıntıği Kalesi, Iğdır ili Karakoyunlu ilçesinde yer alan Karakoyunlu Kalesi’nin 5 km. kuzeyinde yer almaktadır (Resim 3-4). Karakoyunlu Kalesi ile benzer özelliklere sahip olan kalede 5 kademeli sur duvarı bulunmaktadır (Resim 5-6). Volkanik yapılı bazalt taşlardan inşa edilen kalenin sur duvarları kiklopik teknikte yapılmıştır. Taşların ön yüzleri traşlı bir şekilde olup yüzeyleri kabaca düzeltilmiştir. Urartu özelliği gösteren kalenin birden fazla giriş kapısı olduğu görülmektedir. Kale sur duvarlarındaki taşların ebatları 40x60 ile 50x70 cm arasında değişmektedir. Kalenin hemen kuzeyinde yerleşim alanı vardır. Yerleşim alanında günümüzde tarımsal faaliyet yapıldığı görülmektedir. Kuzeyde yoğunlaşan nekropol alanı

²⁴ PAYNE M.R: **Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu**, İstanbul 2006; s 64-65

²⁵ ÜNGÖR, 2015.“Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi)”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kùltürleri Sempozyumu, Cambridge Scholars Publishing II, 432-442.; GÜNAŞDI, Y. 2015. “Erzincan Sıraaşlar Kalesi”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi 5/9, 113-131.

²⁶ BİNGÖL 2003: 163, CEYLAN 2004: 269-270, KOZBE-CEYLAN Vd. 2008: Kasımıntıği

kuzeybatıda da kendisini göstermektedir (Resim 7-8). Bölgenin yerleşim kronolojisine ve keramik verilerine göre İlk Tunç Çağı özelliği taşıyan bu mezarlar, kalenin bu kısmında daha yoğundur. Keramik verileri ile birlikte incelenen bu mezarların detayları belirlenmiş olup çizimleri yapılmıştır (Resim 9-10-11). Kuzeydeki nekropol ve yerleşim alanlarında dikdörtgen, kare ve oval yapılı mimari kalıntılara rastlanmaktadır. Kale ve mezarlarda ele geçirilen keramiklerin Iğdır bölgesindekiler ve hatta Ağrı ve çevresindekiler gibi Son Tunç/Erken Demir Çağı'nda Güney Kafkasya'ya yayılmış bulunan gri-siyah açkılı maldan yapıldığı görülür (Resim 12-13). Verimli Iğdır Ovası'na hâkim kalenin korunaklı bir yapısı vardır. Kalenin kuzeyinde bulunan nekropol alanı kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kalenin kuzeybatısında bulunan nekropol alanındaki Erken Demir Çağı mezarlarının kuzeyindekilere oranla daha iyi korunduğu ve henüz kaçak kazılara maruz kalmadığı görülmektedir. Yerleşmede elde edilen keramikler doğrultusunda kale ve yerleşmenin Erken Demir Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağ'da kullanıldığı özellikle Urartu Kralı Menua'nın Erikua krallığını fethettikten sonra, çok yoğun bir şekilde kullanım gördüğü anlaşılmaktadır²⁷.

SONUÇ:

M.Ö. IV. Binden itibaren insan yerleşimlerine sahne olan Iğdır ve çevresi, Hurri topluluklarının bölgeye gelmelerinden sonra hızlı bir şekilde yaşanan yoğun nüfus artışı ile yeni bir sosyo-ekonomik evreye girmiştir. Özellikle verimli toprağı ve çevresine göre uygun iklim şartları gibi nedenler, küçük yerel krallıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Konar-göçer bir şekilde yaşayan dönemin Karaz-Hurri-Nairi-Uriatri halkları birer beyin etrafında toplanmış bir şekilde Iğdır ve çevresinde yaşamaktaydılar. Asur tehlikesi ve Urartu Devleti'nin 13-9. yüzyıllardaki konfederasyonlar sürecinde güçlü bir şekilde konumlanması ve 9. yüzyılda kuruluşunu tamamlaması ile tüm Doğu Anadolu, yeni bir imar ve iskân faaliyetine sahne olmuştur. Erken Demirçağ'da Erikua kentinin başkenti olan **Luhiuni (Kasımıntığı)** ile Iğdır bölgesinin önemli idari merkezi olan **Menuahinili (Karakoyunlu)** gibi büyük büyük kentler Urartu Devleti'nin Aras Vadisi'ne yayılması açıısından zapt edilmesi gereken stratejik merkezlerdi. Özellikle bölgede üretilen tarım ürünlerinin depolandığı ve hiyerarşik devlet düzeninin sağlandığı bu merkezler, güçlü Urartu kralı Menua (810-786) fethedilmiştir. Bu bölgelerin fethinden sonra Urartular, Aras Vadisi'nin kuzeyinden Güney

²⁷ CEYLAN, 2004: 269-270; CEYLAN 2008: 166.

Kafkasya bölgesine yapacağı seferler için önemli bir üs kurmuşlardır. Urartu'nun bölgede birçok alanda(teknoloji, sanat, idare, ekonomi, ulaşım, askeri teşkilatlanma, bürokrasi) açmış olduğu çığır, bölgenin o dönemde adeta bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Nitekim Iğdır ve çevresinde özellikle, ovalık alanlarda yerleşim çeşitliliğinin artması ve yerleşim birimlerin sayısının artması buradaki nüfus artışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bölgede 1998 yılından beri aralıksız yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz kalelerin büyük bir çoğunluğu, İlk Tunç Çağı'nda yapılmış olan kalelerdir. Ancak kalelerin stratejik konumları dolayısıyla daha sonra bölgeye yerleşen yerel halklar ve küçük beylikler tarafından kullanıldıkları görülmüştür. Kasımıntığı, Aktaş, Karakoyunlu vb. büyük kalelerin dışındaki kaleler genellikle, karakol, askeri yığınak ve gözetleme amaçlı yapılmış olana kalelerdir. Bu kalelerdeki mimari özelliklere bakıldığında kurtinsiz ve bastiyonsuz oldukları görülür. Genelde merkezden uzak yapıların, savunma duvarları ile güçlendirildikleri görülmektedir. Merkezi önem taşıyan büyük kalelerde bile iç mekânların belirsizliği ve mimarinin takip edilememesi bu kalelerin içindeki mekânların özelliklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen Kasımıntığı, Karakoyunlu gibi büyük kalelerdeki taş ocakları ve kutsal kaya işaretlerinin varlığı bu kaleleri diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bu farklılık Urartu'nun bölgede uygulamaya çalıştığı yerleşik hayata geçme ve tarımsal üretim biçiminin uygulamaya konulmasından kaynaklanmaktadır. Urartu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede büyük bir sükûnet başlamıştır. Doğu Anadolu'da siyasi bakımdan Med-Akhamenid etkisi görülse de mimari anlamda veri sağlayacak herhangi bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Antik kaynaklarda da bölgede küçüklü büyüklü ve merkezi otoriteden yoksun bir takım boyların ve aşiretlerin yaşadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Post Urartu döneminde bölgede var olan kaleler, yörede yaşayan halklar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Büyük çaplı kalelerdeki Ortaçağ tabakalarının yoğunluğu ve keramik verileri bu durumu gözler önüne sermektedir.

Bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları doğrultusunda şunu söyleyebiliriz; Iğdır ve çevresindeki eskiçağ yerleşmelerinin büyük bir kısmını kaleler meydana getirir. Ovalık arazideki önemli höyükler(Melekli-Kültepe vb) daha çok merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlarda tarımsal

üretim için kullanılmışken, yüksek dağ eteklerine yapılan kaleler, daha çok askeri ve savunma amaçlı yapılmışlardır. Bu kalelerden idari ve askeri merkez olarak kullanılanları da olmuştur. Bunlar genelde 60x70 m çapında büyük kalelerdir. Kale mimarisi bakımından tipik Urartu özelliği gösteren bu kaleler, stratejik konularından dolayı sonraki dönemlerde de kullanılmışlardır.

KAYNAKLAR

- ARSEBÜK, G. 1974: **Altınova’da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- BARNETT, R. D. 1963: “The Urartian Cemetery At Igdyr”, **Anatolian Studies**, Sa: XIII, Ankara.
- BAHŞELİYEV, V. 2004: **Nahçıvanın Kadim Tayfalarının Manevi Medeniyeti**, Bakı.
- BELLİ, O. 2009: “Ağrı Dağı Bölgesinin Urartu Krallığı İçin Önemi”, **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu**, (Ed. Oktay Belli), s. 42-50.
- BİNGÖL, A. 2003: **En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİNGÖL, A. 2013: “Hurriler’in Siyasi Organizasyonları”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sa: 6, s. 115-133.
- CEYLAN, A. 2004: “2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, **AST**, Sa: XXI/2, Ankara, s. 263-272.
- CEYLAN, A. 2008: **Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır)**, Erzurum.
- CEYLAN, A. 2015: **Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)**, Erzurum, s. 60 vd.
- ERZEN, A. 1979: **Eastern Anatolia and Urartians**, İstanbul.
- GİRGİNER, S. 1999: “Iğdır’da Bir Urartu Mezarlığı”, **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, Sa: 25, s. 252-306.
- GÜNER, İ. 1992: “Doğu Anadolu’da Yeni Gözlemler” **TAD** 30, Ankara, s 149-195.
- HERODOTOS, 1983: **Herodot Tarihi**.
- KARAGEÇİ, M. 2014: Arpaçay Havzası’nda Tunç Çağı Yerleşmeleri, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Kars, s. 77-95.
- KHANZADIAN, E. 1979: **Elar-Darani. Yerevan: Akademii Nauk Armyanskoi SSR**.
- KIRZIOĞLU, M. F. 1952: **Dede-Korkut Oğuznameleri (I. Kitap)**, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F. 1953: **Kars Tarihi**, İstanbul.
- KLEISS, W.-HAUPTMANN, H. 1976: **Topographische karte von Urartu**, Berlin.
- KOŞAY, H. Z. 1948: “Karaz Sondajı”, **Türk Tarih Kongresi**, Sa: II.I/I, s. 165-

169.

KOŞAY, H. Z.-H. VARY, 1964: **Pulur Kazısı**, Ankara.

KOZBE, G.-A. CEYLAN-Y. POLAT- T. SİVAS-H. SİVAS-I. ŞAHİN-D. TANRIVER, 2008: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a-b (TAY) Demir Çağları**, İstanbul.

KÖKTEN İ. K. 1943: “Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, **Belleten**, Sa: VII, Ankara, s. 601-613.

KSENOFON, 1984: **Anabasis**.

KUFTIN, B. A. 1944: “Urartskij “Kolumbarij” u podosvy Ararrata i Kuro-Araksski eneolit /An Urartian “Columbariaum” on the slopes of Ararat and the Copper Age of the Kura Araxes basin, Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii.

KUSHNAREVA, K.-T. N. CHUBINISHVILI, 1970: **Drevnie Kul'tury Yuzhnogo Kavkaza (V-III tys. do n.e.)**. Leningrad: Nauka.

ÖZFIRAT A-C. MARRO, 2004: “2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, **AST**, Sa: XXI, Ankara, s. 15-33.

ÖZGÜL, O. 2011: **Eskiçağ'da (Yukarı) Aras Vadisi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PAYNE, M. R: **Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu**, İstanbul 2006.

PEHLİVAN, M. 1984: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

PEHLİVAN, M. 1990: “Karaz Kültürü ve Hurriler”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa: 1/1, s. 168-175.

SAMİ, Ş. 1889: **Kamusü'l-Alâm**, İstanbul.

TARHAN, M. T. 1984: “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, **AST**, Sa: I, Ankara, s. 109-120.

TARHAN, M. T. 2002: “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, **Türkler**, Sa: I, Ankara, 597-610.

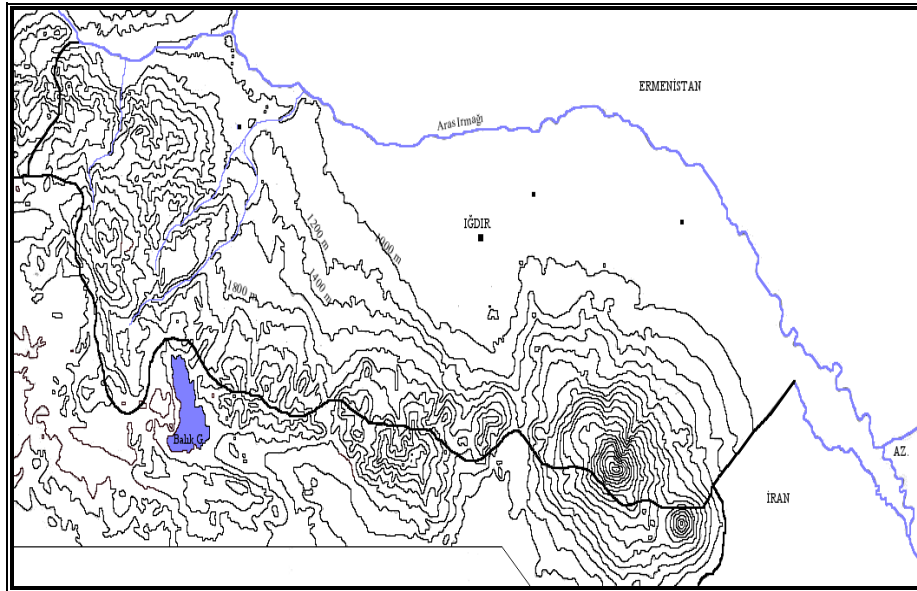
TUNCEL, M. 1991: “Aras”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Sa: 3, Ankara, s. 332-335.

ÜNGÖR, İ. 2015. “Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi)”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, **Cambridge Scholars Publishing II**, 432-442.

EKLER

Resim 1. Iğdır Haritası

Resim 2. Iğdır Topografya Haritası

Resim 3. Kasımıntığı Kalesi Genel Görünüm

Resim 4. Kasımıntığı Kalesi

Resim 5. Sur Duvarları

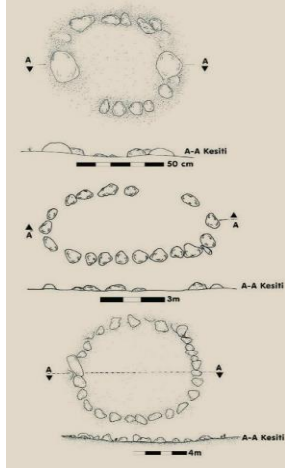
Resim 5. Sur Duvarları Detay

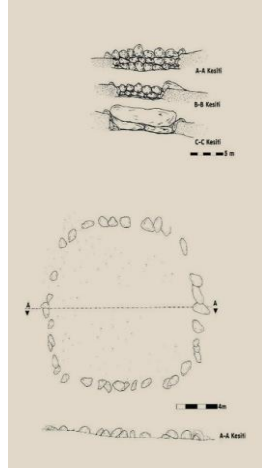
Resim 6. Mezarlık Alanı Genel Görünüm

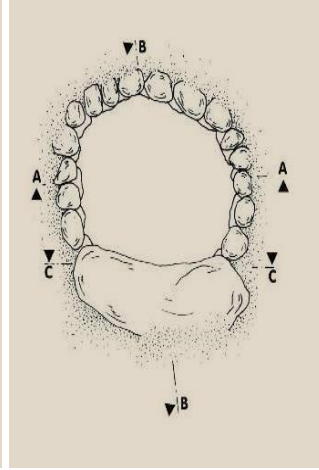
Resim 7. Mezarlık Alanı Detay

Resim 8. Mezar Çizimi

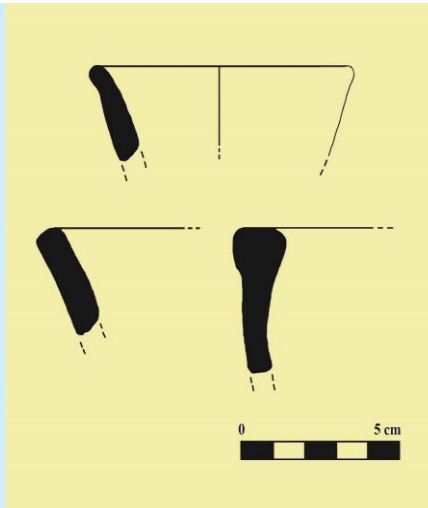
Resim 9. Mezar Çizimi

Resim 10. Mezar Çizimi

Resim 11. Kısımtıktığı Kalesi Keramik

Resim 12. Kısımtıktığı Keramik Çizim Örneği